

Missziós lelkiség, missziós dinamizmus

Dr. Keszeli Sándor
COINCAT, SZEPI

„Dan hadnagy egyszer felhívott és azt mondta, többé nem kell törődnünk a pénzzel, én meg azt feleltem: az jó, egy gonddal kevesebb. Mama mindig azt mondta, hogy az embernek csak annyi vagyon kell, amiből megél, a többi csak felvágásra meg fennhézajzásra való.”

Többünknek ismerősen csenghetnek ezek a mondatok a Forrest Gump című filmből. Az egyszerű szavak bölcsessége, a lényeg keresése, az életbe vetett bizalom mellett az is kiderül, hogy ezeket a gondolatokat az őszinte családi kapcsolat, az egymás iránti felelősség érlelte meg.

1. A háttér

Ferenc pápa testvérként és apaként, mint családjához szól hozzánk letisztult és meglepő őszinteséggel az Evangélii gaudiumban. Missziós lelkiségről szóló ötödik fejezetének elején írja, hogy *„nem a keresztény lelkiség szintézisét nyújtom. [...] Egyszerűen csak néhány megfontolást kínálok az új evangelizáció lelkületéről.”*¹ Teszi ezt azért, hogy a missziós lelkületben erősödjünk. Ez a buzdítás más apostoli írásokhoz képest stílusában szokatlanul személyes, megszólító, szokimondó, sokhelyütt provokatív, mondhatni egészen lecsupaszító.

Öt témát bont ki, amelyek a Feltámadt Krisztussal megélt kapcsolatunkra (EG 264–267), a testvériség megélésére (EG 268–274), a Szentlélek tevékenységére (EG 275–280), a közbenjáró imádságra (EG 281–283), és Máriára, mint az evangelizáció anyjára vonatkoznak (EG 284–288). Ezek mindegyikére kitérek a megfontolásokból azokat kiemelve, amelyek markánsan jelzik a Ferenc pápa vázolta missziós lelkiség vonásait. Egyébként az Evangélii gaudium egészét gazdag missziós lelkiség szövi át, elemeit nem csak az utolsó fejezetben találjuk meg.

Buzdítása égetően időszerű hazánkban is. Elismert felmérések igazolják, hogy erős missziós helyzetben vagyunk: fiataljaink kb. 4%-át érjük el hagyományos kezdeményezéseinken keresztül. 95–96%-uk pedig (a „kívül lévők”) elérhetetlenek ezeken az utakon.²

Már az Evangélii gaudiumot megelőző missziós pápai írások (Evangélii nuntiandi és Redemptoris missio) is a missziós helyzet miatt születtek. E dokumentumok az evangelizáció lelkületével zárják mondandójukat. Ahol a Redemptoris missio befejezi az evangélium hirdetőjének ismertetőjegyéről, az örömről szólva, ott folytatja Ferenc pápa huszonhárom évvel később.³

2. Az irány

A „merre induljunk ebben a missziós helyzetben?” kérdésre válaszolva a Szentatya a legmélyebbre ás, a gyökerekre mutat rá két szinten: az egyén, és a közösség szintjén. Azt írja rólunk, nekünk:

*„[A misszió] nem életem egy része vagy díszítőeleme, amit elhagyhatok, nem függelék vagy csupán egy életem sok összetevője közül. Olyasvalami, amit nem tudok kitépni önmagamból, hacsak nem akarom tönkretenni magamat. Küldetés vagyok ezen a földön, ezért vagyok ebben a világban. Fel kell ismernünk, hogy meg vagyunk bélyegezve a megvilágosításra, megáldásra, éltetésre, felemelésre, gyógyításra, szabadításra vonatkozó küldetésünk által. Ezekben mutatkozik meg a lélekben gyógyító, [...] aki gyökeresen úgy döntött, hogy a többiekkel és a többiekért van.”*⁴

¹ EG 260.

² Nagy 171–175.

³ RM 91.

⁴ EG 273.

Arra mutat tehát rá, hogy miért is vagyok a világon, hogy mi életem alapvető értelme – emberként és keresztényként. Válasza világos: olyan ember legyek, aki életének *minden* mozzanatával azért van, hogy másokhoz elérjen Isten gyógyító közelsége, meghívó szava, és kibontakozhassék Isten velük kapcsolatos álma. Ez a meghívás nem a kiváltságosoknak szól, hanem mindenkinek, aki a keresztséggel beoltódott Krisztusba, mint szőlőtőbe.⁵ E szavak önvizsgálatra hívnak: mi motivál engem az életben, mint embert és keresztényt?

De ugyanezt a kérdést teszi fel magával az egyházzal kapcsolatban is. Itt hadd éljek egy párhuzammal. A versenyautót azért építik, hogy a leggyorsabb legyen. Csak az van benne, és úgy van benne, hogy ezt a célt szolgálja. Ami fölösleges, vagy fékez, elnehezít, az kidobásra vagy javításra vár. Minden a célért van. A nagy és erős motor a lelke az autónak. Érzékeny műszer, amit, ha nem tartanak karban, nem fejlesztik, az autó elgyengül, lelassul. Fejlesztéséhez kreativitásra van szükség, és mindenekelőtt elszántságra, mélységes szenvedélyre és reményre a jövő iránt. Azt gondolom, az egyházzal való kapcsolat világos.

Az „Egyház [...] »elsődleges gondja kell legyen – írja a Szentatya – a misszió ügye«. [...] a missziós tevékenység az Egyház minden művének a paradigmája. Ezzel kapcsolatban a latin-amerikai püspökök kijelentették, hogy »nem maradhatunk többé csöndben, nem várakozhatunk passzívan a templomainkon belül«, illetve hogy el kell jutnunk »az egyszerű, megőrző lelkipásztorkodástól a határozottan missziós lelkipásztorkodásig.«⁶

Az egyház azért van, hogy az evangélium örömét továbbadja – az egyház lényege a misszió. Ez küldetésének alapvető értelme, és mindennek ezt kell szolgálnia. Ami nem erre mutat, az fölösleges. Váljunk meg tőle! – erre hív Ferenc pápa.⁷

A Szentatya meggyőződése szerint ebből a kettős irányú megtérésből (egyéni és strukturális) források a missziós dinamizmus, és válik az egyház a ma embere számára hitelessé, megszólítóvá.⁸

3. A lelkület

A missziós lelkiséget – az eddig leírtakkal összhangban – több oldalról is jellemezhetjük.

3.1 Megtérés és Isten Szava

Milyen egyéni és közösségi megtérésre hív meg bennünket Ferenc pápa ezek tükrében? Van Gogh egy protestáns lelkész fia volt, aki jól ismerte az evangéliumokat. Magvető⁹ című festményén a magvető bal kezével a szívéhez szorítja a magot (Isten Szavát), jobb kezével pedig méltóságteljesen, mondhatni ünnepélyesen szórja szét. De nem a barázdába, hanem mellé, sőt, a kép keretén kívül, a perifériára. Oda, ahol talán úgy gondoljuk, nincs is értelme.¹⁰

Arra buzdít Ferenc pápa, hogy „[Isten Szava] váljék egyre teljesebben az Egyház tevékenységének szívévé.”¹¹ A (meg)hallgatás művészetéről van szó, amely figyelmes, nyitott befogadást, bizalommal teli átalakulást jelent. Hív, hogy a Szó tekintélye alatt működjünk, Hozzá igazodjunk, akkor is, ha meglepő utakat mutat. De itt nem egyszerű szóról van szó.

„A keresztény tanítás – mondja a pápa egyik beszédében – *nem egy zárt rendszer, amely nem képes kérdéseket, kétségeket, felvetéseket életre hívni, hanem élő; nyugtalanságot tud ébreszteni és lelkesíteni. Tekintete nem merev, van teste, amely mozog, fejlődik, és gyengéd: a keresztény tant úgy hívják: Jézus Krisztus.*”¹²

⁵ Vö. EG 23, 111, 120.

⁶ EG 15.

⁷ Vö. Cabrera 9–36.

⁸ KD 38–40.

⁹ Vö. Mk 4,3–9.

¹⁰ Vö. Biemmi.

¹¹ EG 174; Cabrera 23–25, 31–32.

¹² Ferenc pápa, Incontro [saját fordítás].

Isten Szavának olvasása egy átalakító találkozás lehetőségét rejti magában. A missziónak az Élő Krisztus szemlélése, a „vele lenni” a kiindulása. Ebből következik minden. Mert megosztjuk másokkal Krisztussal megélt tapasztalatunkat (1Jn 1,3).¹³

Az ilyen, Krisztusra figyelő imádság oda vezet, hogy összhang lesz az élet és szavak között. Vagyis hitelesek leszünk. Ennek kulcsa tehát, hogy ellessük, megértsük, sajátáá tegyük Jézus szándékát, érzéseit, motivációját, stílusát, döntéseit. Ez a mély imaélet lényege. Mert *„Jézus olyan evangelizálókat keres, akik [...] elsősorban az Isten jelenlététől átalakított étellel hirdetik a jó hírt.”*¹⁴ – fogalmaz Ferenc pápa.

3.2 Öröm

A keresztény élet alapja nem a törvényi előírások köteles teljesítése, hanem a találkozás örömeinek szabadsága. Ez vonz másokat is. Elvehetetlen örömet adó emberré alakít. Nem véletlen, hogy Szent Ferenc, amikor „perfecta letitia”-ról, vagyis tökéletes örömről szól, azt énekli meg, hogy ezt az örömet nem tudja szétzúzni semmiféle külső hatás.¹⁵ A Szentatya ezért állítja a hitből fakadó örömet buzdításának középpontjába. Ez az öröm ugyanis független attól, milyen társadalomban, milyen kihívások közepette, vagy anyagi helyzetben élünk.¹⁶

Látszik rajtunk ez az öröm? Nietzsche, aki éleslátóan tudta kritizálni kora kereszténységét, egyik írásában így fogalmaz: *„[Keresztények], a ti ábrázatotok hitetek számára nagyobb kárt okozott, mint az érveitek. Ha a ti Bibliátok örömhíre arcotokra lenne írva, nem lenne szükségetek arra, hogy kitartóan követeljétek meg e könyv tekintélyébe vetett hitet.”*¹⁷

Miben áll ennek az örömnek a lényege? Ha igazán átéljük ennek jelentőségét, átsugárzik rajtunk, és másokat is vonzani fog – hangsúlyozza Ferenc pápa. Így ír hitünk középpontjáról:

„Jézus Krisztus szeret téged. Életét adta azért, hogy üdvözítsen, és most mindennap melletted él, hogy megvilágosítson, megerősítsen, megszabadítson téged.” Majd így folytatja: *„Amikor azt mondjuk, hogy ez a hirdetés »az első«, az nem azt jelenti, hogy a kezdetnél ott van, azután elfelejtjük [...]. Minőségi értelemben véve első, mert ez a fő üzenet, melyet különféle módokon újra és újra meg kell hallgatni, s amelyet újra és újra kell hirdetni a katekézis során.”*¹⁸

Ha ez így van, akár naponta meditálhatjuk ezeket a szavakat, mint azt teszi a zsidó nép a „Sema, Jisraél!” („Halld, Izrael!”) imádságával – a lényeggel –, hogy átitatódjunk vele, lényünket irányító középponttá váljon.

3.3 Testvéri közösség

Testvéri közösségről több oldalról is szól Ferenc pápa.

Viszonyunk egymáshoz • Az egyház olyan közösség, amelyben – keresztségünkből adódóan – egyenlő a méltóságunk. Mindenki méltósága: a takarítónő és az enyém. A különbség a kapott karizmákban és szolgálatokban van. Ezért az alapállás az, hogy kölcsönös testvéri tisztelettel és szeretettel fordulunk egymás felé.¹⁹

Ferenc pápa – mondhatni kérlelhetetlenül – kiengesztelődésre hív. Így ír ezzel kapcsolatban: *„ha látják a hitelesen testvéries és kiengesztelődött közösség tanúságtételét, az mindig vonzó világot jelent. Ezért nagyon rosszul esik látnom, hogy néhány keresztény közösségben, sőt még szerzetesek között is teret adnak a gyűlölet, a megosztottság, a rágalmozás, a rossz hírbe hozás, a bosszúállás, a féltékenység, a saját elgondolások mindenáron másra erőltetése különböző formáinak, egészen a vé-*

¹³ Vö. EG 264; Bianchi.

¹⁴ EG 259.

¹⁵ Vö. Assisi Szent Ferenc; EG 7.

¹⁶ Vö. EG Második fejezet, 95, 107, 275; Biemmi 1. pont.

¹⁷ EG 12; Bianchi „Una chiesa gioiosa” pont, Nietzschét Bianchi idézi [saját fordítás]. A teljes mű magyarul: Emberi, nagyon is emberi. Könyv szabad szellemek számára.

¹⁸ EG 164.

¹⁹ Vö. EG 127–129; Segoloni Ruta.

gül már kérlelhetetlen boszorkányüldözésnek tűnő üldöztetésekig. Kit akarunk evangelizálni ilyen magatartással?”²⁰

Kemény szavak. A meghívás egyértelmű: egymásnak szívből megbocsátva leszünk a „kívülállók” számára is vonzó jel.²¹

Közelség • A Jézus iránti szenvedély egyben népe iránti szenvedély is. Isten szeretetének megta-
pasztalása mindenki felé lendít minket, elsősorban a szegényekhez, kitzsítottakhoz, periférián
élőkhöz.²² Erre maga Jézus adott számos példát. A pápa hív annak a lelki örömmek a felfedezésére,
hogy nép vagyunk.²³ Ez akkor születhet meg, ha közel vagyunk a ránk bízottakhoz, látjuk, tapasztaljuk
örömeiket, kínládásaikat, és – ahogyan fogalmaz – gyengéden érintjük sebeiket²⁴ – mert
megengedik, hogy lássuk sebeiket. Ha része vagyunk életüknek, ez örömmel tölt el, és – ahogyan
fogalmaz – ez ad nekünk identitást.²⁵ Vagyis ettől a családias viszony élésétől válunk igazi önma-
gunkká. Így tudunk megvilágosítani, áldani, életet adni, felemelni, gyógyítani, felszabadítani
másokat.

Ez a közösség tehát a periférián élők felé mozduló egyház.²⁶ Mer kilépni a kép keretén kívülre.
Nem zárkózik be saját kényelmébe, hanem vállalja a kilépés, egyben a beszennyeződés
kockázatát.²⁷

Tekintet • Mivel küldetésünk mindenki felé szól, a pápa hív minket arra, hogy a világra ne, mint
ellenségre tekintsünk.²⁸ Hogyan tekintek a másokra? Ellenségként, vagy mint ajándékra, erőfor-
rásra, aki belőlem is a legjobbat, a lényegét hozhatja felszínre – ha ez fáj is. Akit azért kaptam,
hogy szerethessem Isten szeretetét közvetítve. Ha valóban találkozom vele, szeretve érzi magát.
Így válik jelenlétem mások számára éltető forrássá.²⁹

Minden ember méltó arra, hogy neki szenteljük magunkat, mert Isten képmása, megváltott, sze-
retett teremtmény. Így ír erről: „Minden látszaton túl, mindenki mérhetetlenül szent, és megérdemli
szeretetünket és odaadásunkat. [...] A teljességet nyerjük meg, amikor lebontjuk a falakat, és a szí-
vünk megtelik arcokkal és nevekkal!”³⁰ Egy hosszabb imádságos út lehet, hogy ilyen tekintetre te-
gyek szert, hogy meglássam a számomra nehéz ember igaz lényegét a felszín alatt.

Meghallgatás • A pápa a mai ember problémáinak a szívéig hatol, amikor arról beszél, hogy
olyan társadalomban élünk, amely kiéhezett a figyelemre, az önzetlen, jó szóra, és ahol a legeggy-
szerűbb gesztusok is csodákat képesek tenni.³¹

„Szükséges – írja –, hogy gyakorlatra tegyünk szert a meghallgatás művészetében, ami több mint
a pusztá meghallgatás. [Ez] a szív ama képessége, amely lehetővé teszi a közelséget, ami nélkül nincs
igazi lelki találkozás. [...] Csak ebből a tiszteletteljes és együttérzésre képes meghallgatásból kiindul-
va [...] lehet felébreszteni a keresztény eszmény iránti vágyat.”³²

Ne „megmondó”, hanem csendben meghallgató és meghalló emberek legyünk. A személyes fi-
gyelem ugyanis bátorságot, szabadságot, erőt, önbecsülést, nyitottságot ajándékoz a másiknak. S
ha így fordulunk felé, alázatosan figyelve, hogyan munkál benne a Szentlélek, előbb-utóbb meg-
születik a tere annak, hogy az Evangéliumról beszéljünk.³³ Ez sok esetben ritmusváltást kér tő-
lünk. Lassítást minden külső és belső rohanásunk ellenére. „Gyakran jobb lassítani a lépést, félre-

²⁰ EG 100.

²¹ Vö. részletesebben: Rossetti.

²² Vö. EG 48.

²³ Vö. EG 268–274.

²⁴ Vö. EG 274.

²⁵ Vö. EG 269.

²⁶ Vö. EG 46–49.

²⁷ Vö. EG 45.

²⁸ Vö. EG 271.

²⁹ Vö. Segoloni Ruta „Conclusioné” rész.

³⁰ EG 274.

³¹ Vö. EG 139, 169–173.

³² EG 171.

tenni az aggodalmaskodást, hogy a másik szemébe nézhessünk és meghallgathassuk őt, vagy mellőzni sürgető dolgokat azért, hogy társai lehessünk az út szélén maradtaknak.”³⁴ – fogalmaz Ferenc pápa.

3.4 Bizalom a Szentlélek munkájában³⁵

A pápa töretlen optimizmusa a misszió sikerét illetően abból a szilárd hitből ered, hogy Krisztus él és ma is tevékeny. Ez egyben meghívás arra, hogy észrevegyük, a Lélek ma is munkál. Bennünk, másokban, az eseményekben; és hogy a hit szerető tekintetével szemléljük életünk mozzanatait, hogyan van bennük jelen, és merre mozdít a Feltámadt Krisztus.³⁶

3.5 A közbenjáró ima³⁷

Ferenc pápa megingathatatlan meggyőződése, hogy minden hiteles tettünk, türelmes szenvedésünk eléri célját. Ha mindezt felajánljuk Istennek, ő bölcsessége szerint eljuttatja ezt a szeretetet oda, ahova jónak látja. Ahogyan Thomas Merton ír arról, hogy kialvatlanságának viselése, és fáradságának felajánlása célba ér. Így fogalmaz:

„Április 28. Húsvét óta egy új játékba fogtam, úgy hívják, hogy álmatlanság. Valahogy így történik: lefekszel a hálócelládba, és hallgatsz, amint az első, majd a második szerzetes horkolni kezd, anélkül hogy te magad elaludnál. Aztán számolod a negyedórát a toronyórán, és azzal vigasztalod magad, hogy pontosan ismered azt az alvásmennyiséget, amennyit már elszalasztottál. Az igazi tréfa azonban akkor kezdődik, amikor hajnali kettőkor fölkelsz, s azután megpróbálsz ébren maradni a kóruson. Egész nap csak bolyongsz a kolostorban, olyan álmosan, hogy folyton nekimesz a falnak. Az álmatlanság a szemlélődés egy fajtájává válhat. Csak fekszel ott, tétlenül, tehetetlenül, egyedül a sötétben és hagyod, hogy összemorzsoljon az idő kifürkészhetetlen zsarnoksága. A deszkaágy oltárrá lesz és te fekszel rajta, anélkül hogy immár csak próbálnád is megérteni, milyen értelemben lehet mondani rólad, hogy áldozat vagy. Künn a világban viszont, az éjszakában, valaki talán hirtelen meglátja, hogy valami iszonyatos dolgot művelt. Egyszerre váratlanul elfogja a bánat és úgy érzi: tud imádkozni...”³⁸

Ez a hozzáállás egyben felszabadít a fölösleges görcsök alól, hiszen nem kell tudnom, látnom, mit tesz Isten azzal, amit odaadok neki. Az én dolgom az, hogy megtegyem, amire hív. A többit rábízhatom.

A közbenjáró ima nem csak a hiányokra összpontosít, vagyis, hogy pl. kinek a megtéréséért imádkozom. Ez hálaadás is mindazért a gazdagságért, amit felebarátomban a Szentlélek már létrehozott.³⁹

3.6 Mária, mint modell⁴⁰

Máriáról elődeihez hasonlóan Ferenc pápa is úgy beszél, mint az evangelizáció modelljéről. Mert Istenre figyel, tevékeny a szeretet gyakorlásában, nem késlekedik, ha Isten hívja mások megsegítésére. Gyengéd és szemlélődő. A kilépő, odalépő ember példája.

Latin-Amerikában ismert Mária-ábrázolás a „Mária a Pásztor”. Úgy néz ki, mint egy „női püspök”, de nincs süvege, csak egy egyszerű kalapja. A kezében lévő pásztorbotról látható, hogy

³³ A figyelmes meghallgatásról, mint Isten ingyenes közeledésének megtapasztalásáról, és a személyek közötti valódi találkozásban, mint az evangelizáció kiemelt útjában rejlő kegyelmi erőről részletesebben lásd Currò 75–98.

³⁴ EG 46.

³⁵ Vö. EG 275–283.

³⁶ Vö. EG 45, 154, 166, 179; Najib 6–7.

³⁷ Vö. EG 281–283.

³⁸ Merton 222.

³⁹ Najib 7.

⁴⁰ Vö. EG V. fejezet teljes 2. rész.

pásztor. Krisztust hordozza, aki magához vonzza az – eltévedt – bárányt. Így lesz az egyház modellje, aki evangelizál, és aki maga jeleníti meg az evangélium szépségét.⁴¹

Zárszó

Ferenc pápa szókimondó apaként olyan missziós lelkeségre hív meg minket, amely a lényegre érinti: életünk értelmét, a szív, az istenkapcsolat, testvéri és emberi viszonyaink megújítását. Elsősorban létünket, nem pedig szakmaiságunkat, képességeinket vagy szavainkat.

Irodalomjegyzék

- Assisi Szent Ferenc. (1992). *Assisi Szent Ferenc művei*. Agapé Kiadó.
http://www.ppek.hu/konyvek/Assisi_Szent_Ferenc_muvei_1.pdf
- Bianchi, E. (2017). *L'enciclica Evangelii gaudium di papa Francesco: una chiesa fraterna, capace di amore*.
https://notedipastoralegiovanile.it/index.php?option=com_content&view=article&id=12988:lenciclica-evangelii-gaudium-di-papa-francesco-una-chiesa-fraterna-capace-di-amore&catid=353&Itemid=101
- Biemmi, E. (2018). *Una lettura della "Evangelii gaudium" nella luce della pastorale*.
<https://www.comboni.org/contenuti/109354>
- Bullivant, S. (2018). *Europe's Young Adults and Religion Findings from the European Social Survey (2014-16) to inform the 2018 Synod of Bishops*. <https://www.stmarys.ac.uk/research/centres/benedict-xvi/docs/2018-mar-europe-young-people-report-eng.pdf>
- Cabrera, P. cmf. (2014). Guiados por el Espíritu para ser misteriosamente fecundos. Claves de espiritualidad de la Exhortación Evangelii Gaudium. *Almogaren* 55, 9–36.
- Currò, S. (2021). *Giovani, Chiesa e comune umanità. Percorsi di teologia pratica sulla conversione pastorale*. Elledici.
- Ferenc pápa. (2014). *Evangelii gaudium*. Szent István Társulat.
- Ferenc pápa. (2015). *Incontro con i rappresentanti del V. Convegno Nazionale della Chiesa Italiana. Discorso del Santo Padre*. https://www.vatican.va/content/francesco/it/speeches/2015/november/documents/papa-francesco_20151110_firenze-convegno-chiesa-italiana.html
- II. János Pál. (1992). *Redemptoris missio*. Szent István Társulat.
- Merton, T. (1991). *A csend szava*. Szent István Társulat.
- Nagy, Á. (Ed.) (2022). *A lábjegyzeten is túl. Magyar ifjúságkutatás 2020*. Szociális Demokráciáért Intézet – Excenter Kutatóközpont. <https://mek.oszk.hu/23200/23269/23269.pdf>
- Najib, I. (2019). *Evangelii Gaudium Capitolo quinto. Evangelizzatori con Spirito*.
https://sbf.custodia.org/sites/default/files/2019-04/file_o_2485.pdf
- Nietzsche, F. (2008). *Emberi, nagyon is emberi. Könyv szabad szellemek számára*. Osiris.
- Rinaldi, B. (2014). *Evangelii Gaudium di Papa Francesco. Una lettura pastorale*. https://www.diocesidicomo.it/wp-content/uploads/sites/2/2018/03/All_3_Evangelii-Gaudium_Lettura_Rinaldi.pdf
- Rossetti, C. L. (2014). La mistica evangelica di papa Francesco. Una chiave della Evangelii gaudium. *Teresianum*, 65, 347–357.
- Segoloni Ruta, S. (2019). *Quale laicato per quale Chiesa? I laici nella Chiesa in uscita dell'Evangelii gaudium*.
<https://www.centroorientamentopastorale.it/organismo/2019/01/11/quale-laicato-per-quale-chiesa-i-laici-nella-chiesa-in-uscita-dellevangelii-gaudium/>
- Új Evangelizáció Pápai Tanácsa. (2022). *A katekézis direktóriuma*. Szent István Társulat.

⁴¹ Vö. Rinaldi.